

Prof. dr. H. Visser te Aerdenhout

Allende, een mythe

Tien jaar geleden, op 3 november 1970, werd Salvador Allende president van Chili. In de loop van de krap drie jaar die zijn bewind duurde, werd zijn 'Chilense weg naar het socialisme' voor velen het symbool van de hoop op een betere wereld. Allendes dood op 11 september 1973, tijdens de gewelddadige machtsovername door het regime-Pinochet, heeft deze symboolfunctie verder versterkt. Salvador Allende is een mythe geworden, voor wiens val eerder schuldigen dan oorzaken zijn gezocht. Medeschuldigen - zoals het ITT-concern en de CIA - zijn zeker aanwijsbaar. Voor hen die een vreedzame vestiging van het socialisme nastreven en daarbij net als Allende de individuele vrijheid van mensen hoog in het vaandel hebben, heeft het echter meer zin zich in de (economische) oorzaken te verdiepen. Anders blijft Allende een mythe.

Tien jaar geleden, op 3 november 1970, werd Salvador Allende president van Chili. Na minder dan drie jaar, op 11 september 1973, maakte militair geweld een einde aan zijn bewind. Zijn regering had de aandacht van de hele wereld op zich gevestigd, doordat ze van Chili op vreedzame wijze een socialistische samenleving wilde maken. De 'Chilense weg naar het socialisme' leek een aantrekkelijk voorbeeld voor aanhangers van een socialistische maatschappijvorm die het machtsmonopolie van één partij en het daarmee samenhangende gebrek aan vrijheid voor het individu afwezen. Vooral de Franse en Italiaanse communistische partijen zouden, als het Chileense experiment slaagde, hun aantrekkelijkheid voor het electoraat kunnen vergroten.

Voor velen die in een vreedzame overgang naar het socialisme een mogelijkheid zagen een rechtvaardiger samenleving te bereiken, was de ondergang van Allende en zijn regering een geweldige schok. Allende vertegenwoordigde voor hen de hoop op een betere wereld. Door de waardering voor het doel waar Allende naar streefde, was men geneigd de problemen waar zijn regering mee worstelde te wijten aan het afkeurenswaardige optreden van zijn tegenstanders. Progressieve Nederlanders droegen een button met het opschrift 'Gun Allende geen ellende'. Te weinig is gelet op de beperkte mogelijkheden die de Chileense regering had en op de problemen die zij zelf opriep door geen rekening te houden met die beperkte mogelijkheden, door de utopistische economische opvattingen die zij er op nahield en door haar interne verdeeldheid. Men heeft meer gezocht naar schuldigen dan naar oorzaken. Het harde optreden van het regime van Pinochet heeft er het zijne toe bijgedragen dat het bewind van Allende als symbool is gaan dienen voor alles wat mooi en nastrevenswaard is. Dat is niet bevorderlijk gebleken voor een kritische bestudering van de feitelijke ontwikkelingen. Het lijkt evenwel toch zinvol om die feitelijke ontwikkelingen te bestuderen. Zij laten de kloof zien tussen mooie bedoelingen en de mogelijkheden die te realiseren. Dat kan bijdragen tot een gezonde scepsis ten aanzien van politieke heilsprogramma's.

Het programma van de Unidad Popular

In 1970 was Salvador Allende Gossens de presidentskandidaat van de Unidad Popular (UP), een coalitie van de socialistische partij (Partido Socialista, PS, in 1933 mede door Allende opgericht), de communistische partij (Partido Comunista, PC), de radicale partij (Partido Radical, PR), de MAPU (Movimiento de Acción Popular Unitaria, een groepering die in 1969 van de toen regerende christen-democratische partij, de Partido Demócrata Cristiano, PDC, afgescheiden was) en twee kleinere groeperingen.

Allende ging de verkiezingen in met een op 17 december 1969 gepubliceerd programma dat begint met een analyse van de crisis waarin Chili naar de mening van de UP verkeerde.¹ Chili is in deze analyse een land met algehele armoede, dat economisch en sociaal stagneert. De oorzaak daarvan ligt in de dominantie van een deel van de bourgeoisie dat, verbonden met buitenlands kapitaal, Chili uitbuit. De reformistische politiek van de regering-Frei, geïnspireerd door de Alliance for Progress, is mislukt en kon ook niet anders dan mislukken. Zij heeft slechts geleid tot stijgende kosten van levensonderhoud. De

Socialism can be put into practice only by methods which most socialists disapprove.
(F. A. Hayek, *The Road to Serfdom*.)

grote kapitalisten profiteren van de inflatie, die is geworteld in de kapitalistische structuur van de Chileense samenleving. Het enige alternatief is: een eind maken aan de macht van de imperialisten, de monopolies en het oligarchische landeigendom en een begin maken met de opbouw van het socialisme. De UP wilde de gevestigde structuren vernietigen. Daartoe zou het Chileense volk gemobiliseerd worden en zou de UP overal, in fabrieken, dorpen, scholen, kantoren en boerderijen, comités oprichten die de vertolkers zijn van de eisen van de massa en zich voorbereiden om de macht van het volk uit te oefenen. De macht moet van de oude heersende groepen overgaan op de arbeiders, de boeren en de progressieve elementen van de middenklasse. Door bestuurlijke decentralisatie, gecombineerd met een efficiënte en democratische planning, zou de bureaucratische centralisatie worden uitgebannen en vervangen door een systeem waarin alle overheidsorganen zijn gecoördineerd. Grote ondernemingen zouden genationaliseerd worden, maar naast de sterk vergrote

publieke sector zou er nog een particuliere sector blijven bestaan met een groot aantal kleinere ondernemingen en een sector met ondernemingen van een gemengd karakter, waarin zowel de overheid als particulieren zouden deelnemen. De reeds onder president Frei (1964-1970) begonnen landhervormingen zouden versneld worden voortgezet. De UP stelde zich voor dat de productie zou verschuiven van in haar ogen overbodige en dure artikelen voor mensen met hoge inkomens naar goedkope waar van goede kwaliteit voor de gewone man.

Het programma beloofde prachtige sociale voorzieningen. Binnen een nog vast te stellen periode zou de regel gelden van gelijk loon voor gelijk werk, ongeacht produktiviteitsverschillen tussen de verschillende sectoren, geslachtsverschil of leeftijdsverschil. De sociale verzekeringen zouden worden uitgebreid en alle arbeiders gaan omvatten. Aan de medische voorzieningen werden soortgelijke passages, gewijd. Dank zij een ambitieus woningbouwprogramma zou ieder gezin te zijner tijd een eigen woning krijgen, waarvan de lasten als regel niet meer dan tien procent van het gezinsinkomen mochten bedragen.

vervolg op pagina 15

nde, een mythe

Tenslotte, met voorbijgaan aan de voornemens met betrekking tot cultuur en onderwijs, de visie van de UP op de massacommunicatiemedie. Deze werden gezien als fundamentele hulpmiddelen voor de vorming van een nieuwe cultuur en een nieuwe mens. Zij moeten, aldus het verkiezingsprogramma, daartoe van hun commerciële karakter worden bevrijd en aan de sociale organisaties ter beschikking gesteld.

Een ambitieus programma. Wat de economische mogelijkheden (in onderscheid van de politieke uitvoerbaarheid) betreft gingen de opstellers er kennelijk van uit dat de aan de bevolking beloofde voorzieningen niet alleen door een andere samenstelling, maar ook door een snelle stijging van de totale produktie verschaft konden worden. Het programma wijst in dit verband op de zeer geringe economische groei in Chili en op de 'meer dan drie miljoen werkers wier produktieve kracht en enorme creatieve capaciteit niet tot uitdrukking kunnen komen onder het huidige systeem, dat hen alleen maar kan uitbuiten en onderwerpen'.² Er werd op gerekend dat de Chileense bevolking zich zou inspannen voor de opbouw van een nieuwe samenleving. In zijn installatierede als president op 5 november 1970 zinspeelde Allende in dit verband op de te verwachten 'nieuwe mens': 'Wanneer het bewustzijn van de mensen rijpheid bereikt, volgt hun wens om vrijwillige arbeid te verrichten als vanzelfsprekend'.³

De politieke situatie in 1970

Allende was in 1970 voor de vierde keer kandidaat voor de presidentsverkiezingen. In 1958 was hij dicht bij de overwinning geweest: hij verloor toen met 356 499 tegen 389 948 stemmen van de conservatieve kandidaat Jorge Alessandri Rodriguez, terwijl Frei slechts 255 777 stemmen kreeg.⁴ De conservatieve Nationale Partij (Partido Nacional, PN) stelde in 1964 geen eigen kandidaat. De zittende president is in Chili niet onmiddellijk herkiesbaar en de PN wilde links (Allende was in 1964 de kandidaat van de PC en de PS) niet laten winnen door verdeeldheid van niet-links. Eduardo Frei Montalva, kandidaat van de PDC, won met 56,1 procent van de stemmen, tegen 38,9 procent voor Allende en vijf procent voor de kandidaat van de PR.⁵

In 1970 mocht Frei niet meedoen. De kandidaat van de PDC werd Radomiro Tomic. Deze ging in zijn campagne haast even fel te keer tegen het kapitalisme, de oligarchie en het imperialisme als Allende. Frei had de 'Revolutie in vrijheid' gepredikt. Onder zijn bewind waren de onderwijsvoorzieningen sterk uitgebreid en was de medische zorg verbeterd (verg. de daling van de zuigelingensterfte van 1960 tot 1970 in tabel 1). Landarbeiders en bewoners van krottenwijken waren geactiveerd en politiek bewust gemaakt. De gewekte verwachtingen werden echter niet gehonoreerd. De economie stagneerde, de inflatie nam toe en de landhervoormingen gingen heel moeizaam en traag. De sociale onrust in de vorm van stakingen en bezetting van land en bedrijven steeg. De regering trad daar onzeker tegen op. Tomic nu zocht de oplossing in een intensivering van de 'Revolutie in vrijheid'. De PN kon hem moeilijk steunen. Zij meende nu ook meer kans te hebben dan in 1964, omdat ze mocht hopen op een groot deel van de minder progressieve stemmen die anders naar Frei gingen. Alessandri, die nu weer verkiesbaar was, wierp zich op als de kampioen van 'recht en orde'. Alessandri kwam inderdaad dicht bij de overwinning: bij de verkiezingen op 4 september 1970 kreeg hij 34,9 procent van de stemmen, tegen Allende 36,3 procent en Tomic 27,8 procent (1,1 procent van de stemmen was blanco of ongeldig).⁶

Geen der kandidaten had de absolute meerderheid behaald. Het Congres, bestaande uit een Senaat met vijftig zetels en een Huis van Afgevaardigden met honderdvijftig zetels, moest op 24 oktober 1973 de president aanwijzen. In het Congres bezat de UP 80 zetels, de PDC 75 en de PN 45. Na veel onrust in het land, gestook van de Verenigde Staten en de PN, en onzekerheid binnen de rechtervleugel van de PDC, werd Allende tot president gekozen met niet alleen de stemmen van de UP, maar ook die van de gehele PDC. De PDC was niet ingegaan op een aanbod van Alessandri om op hem te stem-

men, waarop hij zich zou terugtrekken en Frei, na nieuwe verkiezingen, weer president zou kunnen worden. In plaats daarvan sloot de PDC een overeenkomst met Allende, die het 'overleven van de democratie' moest garanderen. (Allende moest beloven het meerpartijstelsel te handhaven, geen politieke zuivering van het leger door te voeren, particuliere scholen te laten voortbestaan, de autonomie van de universiteiten niet aan te tasten, geen ambtenaren om politieke redenen te ontslaan, de toegang van alle politieke partijen tot de door de overheid gecontroleerde televisie te waarborgen en de burgerlijke vrijheden en de persvrijheid te laten voortbestaan.)

Tabel 1. Zuigelingensterfte per 1000 levendgeborenen, 1950-1976.

Jaar	sterfte
1950	136,5
1960	120,2
1970	79,3
1971	70,5
1972	71,1
1973	65,2
1974	63,3
1975	55,4
1976	54,7

Bron: *Informe Social*, ODEPLAN, tweede semester 1976 blz. 19 en eerste semester 1977 blz. 21.

De bezorgdheid van de PDC is wel begrijpelijk. Een belangrijke stroming binnen Allendes partij, aangevoerd door de secretaris-generaal van die partij, Carlos Altamirano, was bezield van revolutionair ongeduld. In 1967 had het congres van de PS benadrukt dat de Chileense arbeiders zich moesten voorbereiden op een gewapende strijd. Daarentegen was de PC steeds de nadruk op de parlementaire weg blijven leggen. Dat hield in dat zij openstond voor samenwerking met de 'progressieve sectoren van de nationale bourgeoisie', terwijl de PS ontkende dat de bourgeoisie progressieve sectoren kende en de gehele bourgeoisie, in haar ogen reactionair en pro-imperialistisch, wilde bestrijden. Voorts meende de PC, in tegenstelling tot de PS, dat het socialisme niet in één klap ingevoerd kon worden. Eerst moest er een fase komen waarin 'burgerlijk-democratische' doeleinden bereikt zouden worden, zoals agrarische hervorming, nationalisatie van binnen- en buitenlandse monopolies, een algehele democratisering van de samenleving.

We mogen vaststellen dat de UP-regering zich meteen bij het begin van haar optreden geconfronteerd zag met een drietal zware problemen:

- de plannen waren ambitieus en niet erg gepreciseerd;
- intern was de regering ernstig verdeeld over fundamentele vragen ten aanzien van de te volgen strategie;
- zij beschikte slechts over een minderheid in het parlement.

Die problemen bleven haar parten spelen, zoals in het navolgende zal blijken.

De nationalisaties

President Frei was begonnen met de 'Chilensatie' van de grote kopermijnen. Deze waren eigendom van twee Amerikaanse ondernemingen, Kennecott en Anaconda. De Chileense overheid verkreeg een belang in die mijnen, tegen voorwaarden die bijzonder gunstig waren voor de Amerikaanse maatschappijen. Grote beroering ontstond in het land. De Chileenen hadden toch al het gevoel uitgebuit te worden. Er werd door Kennecott en Anaconda weinig geïnvesteerd, terwijl de naar de Verenigde Staten overgemaakte netto-winsten zeer ruim werden geacht. Deze bedroegen in de jaren 1967-1969 gemiddeld 119,8 miljoen dollar per jaar, bij een totale Chileense export van gemiddeld 926,9 miljoen dollar en een koperexport van gemiddeld 753,7 miljoen dollar.⁷ Daar kwam nog bij dat de Verenigde Staten al enkele tientallen jaren Chileense koper afnamen tegen een prijs die beneden, soms ver beneden, de wereldmarktprijs lag, zoals vastgesteld op de Londense metaalbeurs. In 1952, tijdens de Korea-oorlog, was de wereldmarktprijs

bijvoorbeeld 50 dollarcenten per pound of meer, terwijl Chili slechts 27,5 cents ontving. Op deze manier mocht Chili van de Verenigde Staten een bijdrage leveren aan de 'strijd voor de democratie in de vrije wereld'.⁸ Dat drukte de in Chili gemaakte winsten van de kopermaatschappijen (die in de Verenigde Staten wel weer schadeloos gesteld werden) en daarmee het bedrag aan belastingen dat zij aan de Chileense regering moesten afdragen. Pas in 1968 slaagde Chili erin om een overeenkomst te sluiten waardoor het mogelijk werd alle koper tegen de Londense beursnotering te verkopen.

Het voorstel van de regering om de grote kopermijnen volledig te nationaliseren kon, gezien de voorgeschiedenis, weinig weerstand oproepen. Ook Tomic had trouwens nationalisatie in zijn programma staan. Op 11 juli 1971 werd het voorstel door beide kamers van het Congres unaniem aanvaard. De mijnbouwondernemingen kregen geen compensatie, integendeel, van de te vergoeden boekwaarde van de ondernemingen werd een zodanig bedrag wegens overwinsten en achterstallig onderhoud afgetrokken, dat de Chileense regering per saldo nog ruim 350 miljoen dollar wilde vorderen van Anaconda en Kennecott. Een heroïsch uitdaging gebaar, waarvan men zich kan afvragen of Chili zich dat wel kon veroorloven. Het was te verwachten dat de koperondernemingen en de Amerikaanse regering tegenacties zouden ondernemen ten einde het de Chileenen moeilijk te maken koper te verkopen, kredieten te krijgen en onderdelen voor de machines in de mijnen aan te schaffen. Bovendien waren de koperondernemingen in 1971 al zover dat ze geogen wilden nemen met een vergoeding van ongeveer 70 miljoen dollar per jaar gedurende een periode van tien jaar, dat wil zeggen ongeveer een derde van de gemiddelde winst in de vier voorafgaande jaren en minder dan de winsttransfers in de periode 1967-1969.⁹ Dat was wel op te brengen, bovendien had Chili de onderhandelingen nog wel geruime tijd slapende kunnen houden. Maar het ging om het principe: de PS was gekant tegen welke compensatie dan ook, evenals een groot deel van de vakcentrale, de CUT (Central Unica de Trabajadores).

De problemen die ontstonden door het vertrek van het Amerikaanse middelbaar en hoger personeel en het voor een deel weggekochte Chileense kader vielen mee. De nieuwe Chileense leiding kreeg echter wel last met de mijnwerkers. Met de Amerikaanse kapitalisten verdeden de kapitalistische discipline. Het absentisme nam sterk toe. De mijnwerkers bleken nog weinig kenmerken van de socialistische nieuwe mens te vertonen. Zij vormden de elite onder de arbeiders en wilden hun relatief bevoorrechte positie gaarne behouden. Tientallen keren werd het werk neergelegd. In 1973 staakte men in één mijn zelfs twee maanden aaneen.

De nationalisatie verliep in de overige sectoren van de economie moeizamer. In oktober 1971 diende de regering een wetsvoorstel in om een aantal belangrijke sectoren - waaronder het bankwezen, post en telegraaf, elektriciteitsvoorziening, de grootschalige mijnbouw en het vervoer door de lucht en over de weg - voor de publieke sector te reserveren. Tevens zouden alle particuliere ondernemingen wier activa per 31 december 1969 tegen de waardering van 1971 gelijk aan of meer dan 14 miljoen escudos (ongeveer 1,5 miljoen dollar tegen de geldende wisselkoers) bedroegen, geheel of gedeeltelijk onteigend worden. Daartegenover zouden kleinere ondernemingen een garantie tegen onteigening ontvangen. Het conservatieve dagblad *El Mercurio* wees er op dat daarmee het overgrote deel van de commerciële reclame naar de publieke sector zou overgaan, wat het voortbestaan van de niet-regeringsgezinde massamedia in gevaar kon brengen. De tegenstand was enorm; het voorstel werd verworpen. Een voorstel tot nationalisatie van beperkter omvang, ingediend in januari 1972, werd eveneens verworpen.

De regering had nog andere middelen tot haar beschikking. Zij kon gebruik maken van een wet uit 1932 om particuliere ondernemingen die 'goederen van primair belang' voortbrengen of verhandelen te onteigenen als zij de wet overtreden. Onder dat laatste werden

olg van pagina 15

llende, een mythe

onder andere gerekend speculatie, overtreding van prijsvoorschriften, onderbreking van de productie en weigering om aanwijzingen de productie op te voeren te volgen. Een aanleiding om in te grijpen was dus gauw gevonden. Er was één probleem: de eigenaren moesten in contant geld (en niet bijvoorbeeld in staatsobligaties) schadeloos worden gesteld voor een bedrag, vastgesteld door een rechtbank (die in het algemeen niet bezet was met aanhangers van de UP). De eerste onteigening op deze manier vond plaats in december 1970, maar in de eerste twee jaar van de regering-Allende bleef het aantal beperkt tot zeven.

Er waren nog andere manieren. Dezelfde wet uit 1932 voorzag in rekvisitie van ondernemingen, voor dezelfde vergrijpen als waarvoor onteigening werd toegestaan. Volgens een andere wet kon de regering bovendien tot interventie overgaan in het geval van ernstige arbeidsonlust. Rekvisitie en interventie, beide als tijdelijk bedoeld, hielden in dat de staat de leiding van het bedrijf overnam, maar niet eigenaar werd. Hoewel rekvisitie en interventie aanvankelijk voornamelijk als stok achter de deur gebruikt werden om de ondernemers te dwingen geen obstructie te plegen, dienden ze later als middel om op formeel legale wijze de staatssector of Area de Propriedad Social (APS) buiten het Congres om uit te breiden.

De regering nam ook ondernemingen over na onderhandelingen met de eigenaren. Zij had, behalve rekvisitie en interventie, nog een aantal andere dwangmiddelen om de eigenaren te bewegen met een relatief geringe vergoeding genoegen te nemen. In 1971 werd het overgrote deel van het bankwezen overgenomen. De regering dwong onwillige eigenaren tot verkoop van hun aandelen over te gaan door te dreigen hen het werken onmogelijk te maken. De regering kon nu druk uitoefenen op eigenaren van andere ondernemingen door kredieten te weigeren. Tevens kon ze invoervergunningen weigeren.

De weerstand tegen de overneming van bedrijven en de wijze waarop die geschiedde was bij de industriëlen en de oppositie uiteraard niet gering. Maar ook revolutionair links was ontevreden, behalve het linkergedeelte van de PS, met name de links van de regering staande Beweging van Revolutionair Links (Movimiento de Izquierda Revolucionaria, MIR). De formeel legale manier van overneming van ondernemingen door aankoop van aandelen en onderhandelingen was te netjes, te burgerlijk en ging te langzaam. De arbeiders, aangespoord door revolutionair links, gingen zelf tot actie over en namen tegen de zin van de regering allerlei bedrijven over, ook in het midden- en kleinbedrijf. Daarmee doorkruisten ze de pogingen van Allende om de kleine burgerij te vriend te houden. De regering verloor haar greep op de gebeurtenissen, mede als gevolg van interne verdeeldheid. Pogingen van de PC en de PR in 1973 om overgenomen kleinere ondernemingen aan de eigenaren terug te geven, mislukten door de tegenstand van de MAPU en de meerderheid van de PS. De anti-kapitalistische lijn van de laatstgenoemden botste met de anti-monopolistische lijn van de eerstgenoemden. De arbeiders in het midden- en kleinbedrijf steunden in het algemeen de revolutionaire lijn. Hun omstandigheden waren slechter dan die van de arbeiders in de grote ondernemingen en zij zagen niet in waarom zij geen deel mochten hebben aan de strijd tegen het kapitalisme en de daarvan te verwachten voordelen. Om hen tegen te houden zou de regering geweld moeten gebruiken. Zij zat dus klem.

Financieel werd de APS een ramp. De bedoeling van de regering was om de APS goede en goedkope produkten ten behoeve van het armere deel van de bevolking te laten produceren en om het 'surplus', dat eerst als winst aan de kapitalisten toeviel, te gebruiken voor investeringen en voor verbetering van de levensomstandigheden van alle arbeiders en werklozen. Daar kwam niets van terecht. Veel van de overgenomen ondernemingen kregen met enorme verliezen te kampen. Het verlies in de APS bedroeg in 1972 37 procent van de omzet, in 1973 69 procent.¹⁰ Aan kostenbeheersing werd nauwelijks aandacht besteed. Een behoorlijke boekhouding ontbrak veelal. De arbeidsdiscipline verzwakte en het aantal werknemers nam meer toe dan

de productie. De werknemers in de APS kregen prachtige secundaire arbeidsvoorwaarden, wat het revolutionaire vuur bij hun minder bedeelde collega's buiten de APS nog verder deed aanwakken. Er kwamen bedrijfscreches en de moeders mochten hun kinderen ook tijdens het werk bezoeken. Het bedrijf verschaftte goede en goedkope maaltijden. Medische voorzieningen, bibliotheken, geld en ruimte voor onderwijs en voor andere culturele activiteiten, er werd allemaal in voorzien. De tekorten werden aangevuld door het generationaliseerde bankwezen.

De agrarische hervorming

De regering-Frei was op beperkte schaal begonnen met het doorvoeren van landhervormingen. Allende kon binnen de bestaande wettelijke kaders verder gaan, hoewel die hem beperkingen oplegden: de middelgrote boeren konden niet onteigend worden (de grens lag bij 80 hectare van het allerbeste, geïrrigeerde land, en hoger bij grond van mindere kwaliteit) en gebouwen, vee en machines kwamen niet voor onteigening in aanmerking.

De verdeeldheid binnen de UP speelde de regering ook hier parten: de PC en de PR wilden de nadruk leggen op opvoering van de agrarische productie en wensten samenwerking met de middelgrote landeigenaren. Zij stonden zeer negatief tegenover bezetting van land en meenden dat de boeren nog niet rijp waren voor vormen van collectieve eigendom. De linkervleugel van de UP stelde de klassenstrijd boven de 'strijd om de productie', wilde geen samenwerking met de middelgrote boeren en wenste het subproletariaat op het platteland, de landloze dagloners, ook aanspraken op land te geven. Een duidelijk beleid moest op die manier wel ontbreken.

De grote landerijen, de latifundias, werden ondergebracht in verschillende coöperatieve beheersvormen. Een groot deel van de landelijke bevolking, met name de landloze

dagloners, bleef buiten de landhervorming. Laatstgenoemden kregen bovendien te maken met een toenemende werkloosheid. Het scherpere toezicht op de betaling van de voorgeschreven minimumlonen, die in 1971 sterk stegen, en op de naleving van de sociale wetgeving leidde tot ontslagen. Ook vanwege de agitatie gebruikten de landeigenaren liever tractoren dan menselijke arbeid. Bovendien had Allende zich tot doel gesteld in vijf jaar het aantal tractoren in Chili van 10 000 tot 50 000 te laten toenemen. Van 1970 tot 1972 steeg het aantal van 10 000 tot meer dan 20 000.¹¹ Deze aanschaf legde niet alleen een druk op de betalingsbalans, maar droeg ook bij tot de werkloosheid op het platteland.

De economische resultaten van de landhervorming waren al even rampzalig als die van de APS. De leden van de coöperaties kregen een gegarandeerd minimuminkomen. Daar stelden zij echter weinig tegenover. De meeste tijd en aandacht besteedden zij aan het bebouwen van de eigen stukjes land die zij mochten hebben. Voorts kregen de coöperaties goedkope kredieten ten behoeve van de aankoop van machines, vee, kunstmest. Hier ontbrak elke rem: het totale kredietbedrag bedroeg in 1971 5,2 miljard escudos bij een totale productie ter waarde van 8,5 miljard escudos.¹² Daarvan werd een groot deel, behalve voor de aanschaf van tractoren, gebruikt voor consumptieve doeleinden. Aan terugbetaling van de kredieten werd nauwelijks gedacht en bovendien hoefden de coöperaties geen belastingen te betalen. Veel plezier heeft de regering van die generositeit niet gehad: de coöperaties bleken weinig zin te hebben tegen de officieel vastgestelde prijzen te leveren toen ze op de zwarte markt veel hogere prijzen konden krijgen.

Het prijs- en inkomensbeleid

Allendes minister van economische zaken (tot juni 1972), Pedro Vuskovic, constateerde

vervolg op pagina 10

ende, een mythe

de in het economische plan voor 1971 dat er in bijna alle sectoren van de industrie een ongebruikte capaciteit van meer dan dertig procent bestond.¹³ Hij wilde, simpel Keynesiaans denkend, de economie stimuleren en daarbij de inkomens herverdelen, met de uitgesproken bedoeling daarmee de politieke steun voor de regering te verbreden.¹⁴ De regering hoopte door het optrekken van de lonen de vraag te stimuleren en door een scherpe prijscontrole het aanbod. De industrie zou, zo meende Vuskovic, op de door die prijscontrole veroorzaakte daling van de winstmarges reageren met produktiestijgingen. Ook de overheid zou haar bestedingen opvoeren.

De resultaten leken in het eerste jaar wel aantrekkelijk. De industriële productie nam in 1971 met twaalf procent toe terwijl de inflatie afnam: van januari 1970 tot januari 1971 stegen de detailhandelsprijzen met 28,1 procent, van oktober 1970 tot oktober 1971 met 16,5 procent. De reële lonen (de lonen gecorrigeerd voor de prijsstijgingen) stegen bijzonder snel: in de laatstgenoemde periode met ruwweg een derde.¹⁵ De vraag naar voedsel nam daardoor sterk toe. De binnenlandse voedselproductie bleef echter achter, waardoor de invoer van voedsel begon toe te nemen, van 178,2 miljoen dollar in 1970 tot 314,2 miljoen dollar in 1971 en 444 miljoen dollar in 1972.

De inkomensverdeling was ten gunste van de loon- en salaristrekken gewijzigd. De investeringen daalden in verband daarmee in 1971; mede daardoor kon de produktiestijging in 1972 niet worden herhaald. Bovendien stond tegenover de stijgende invoervraag een dalende exportopbrengst, voornamelijk als gevolg van een daling van de koperprijzen.

In 1972 liepen de zaken verkeerd. De vraagstijging als gevolg van de gestegen reële lonen werd versterkt door de inflatoir gefinancierde overheidsuitgaven. De geldstroom steeg sterker dan de goederenstroom. Daartoe droeg ook bij dat het bankwezen omvangrijke kredieten aan de agrarische sector verstrekke en de tekorten van de APS uit geldcreatie dekte. Pogingen van de regering om haar tekorten enigszins te verminderen door de belastingen te verhogen mislukten doordat het Congres voorstellen daartoe verwierp. Aan de vraag was tegen de vastgestelde prijzen niet meer te voldoen, te meer daar het aanbod de gevolgen onderging van de moeilijke verkrijgbaarheid van materialen. Op de verslechtering van de Chileense positie in de internationale handel reageerde de regering door invoerbeperkingen, multiële wisselkoersen (verschillende koersen voor verschillende soorten transacties) en verplichte deposito's te introduceren. Dat was hoogst frustrerend voor het bedrijfsleven, daar men er nooit zeker van was of men een invoervergunning zou krijgen en zo ja, tegen welke koers men vreemde valuta kon kopen, en of men niet gedurende drie maanden een bedrag van misschien wel honderd maal de waarde van het invoergoed in deposito zou moeten geven.

De opwaartse druk op de prijzen (zie tabel 2) probeerde men in bedwang te houden door prijsvoorschriften. Dat lukte in de APS beter dan in de particuliere sector. De tekorten in de APS namen daardoor alleen maar toe. Door sommige prijzen te beheersen en andere niet, creëerde de overheid vreemde toestanden: cement was goedkoper dan de zak waar het in zat, koperdraad was goedkoper dan touw en het was voordeliger om melk en graan aan het vee te voeren dan veevoer.¹⁶ Bij een beperkt aanbod en een grote vraag zijn er altijd lieden die bereid zijn meer te betalen dan de voorgeschreven prijs. Prijsvoorschriften roepen zwarte markten in het leven. Zoals in zulke gevallen gebruikelijk, werd de schuld niet bij het overheidsbeleid gezocht, maar bij de speculanten, die uiteraard tot de bourgeoisie zouden behoren. Dat laatste klopte niet altijd. Hoe chaotisch de situatie in Chili in de loop van 1972 werd blijkt wel hieruit, dat verschillende politieke partijen bedrijven in de APS, waarbinnen zij een machtspositie innamen, op de zwarte markt lieten opereren ten einde op die manier de partijkas aan te vullen.¹⁷ Intussen gingen buurtcomités (Juntas de Abastecimiento y Precios, comités voor aanvoer en prijzen) zelfstandig goederen tegen de officiële prijzen

Tabel 2. Stijging van de geldhoeveelheid en van het prijsniveau, in procenten.

Periode	stijging van de geldhoeveelheid	stijging van het prijsniveau
september 1969 - september 1970	63,7	35,5
maart 1970 - maart 1971	80,5	20,1
september 1970 - september 1971	102,4	15,9
maart 1971 - maart 1972	93,8	34,0
september 1971 - september 1972	164,9	163,1
januari 1972 - januari 1973	190,9	180,3
februari 1972 - februari 1973	201,1	174,2
maart 1972 - maart 1973	199,7	183,3
april 1972 - april 1973	210,9	195,4
mei 1972 - mei 1973	230,2	238,5
juni 1972 - juni 1973	257,4	283,4
juli 1972 - juli 1973		323,2
augustus 1972 - augustus 1973		303,6

Bron: cijfers van de Banco Central de Chile en het Instituto Nacional de Estadísticas, geciteerd bij D. Nohlen en K. Schäffer, 'Die wirtschaftlichen Gründe des Scheiterns von Salvador Allende', *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik*, jrg. 19, 1974, blz. 59.

Opmerking: In 1971 nam de geldhoeveelheid sterker toe dan het prijsniveau. De reële kassen, dat wil zeggen de geldhoeveelheid gecorrigeerd voor wijzigingen in het prijsniveau, stegen derhalve. Dat hangt als gevolg van een toegenomen goederenomzet en met de inkomensherverdeling, terwijl bovendien in 1971 de prijscontrole nog effectief was. Ook wachten de schadeloos gestelde eigenaren van overgenomen ondernemingen waarschijnlijk met de besteding van de ontvangen bedragen.

distribueren. Zij maakten te zamen met de prijsinspectie van de kant van de overheid de grote groep van detailhandelaren het leven zuur, welke groep daardoor van de regering vervreemde.

De rol van het buitenland

Er is wel gesuggereerd dat de val van Allende in belangrijke mate te wijten zou zijn aan buitenlandse inmenging, met name van de kant van de Verenigde Staten. Nu is de rol die de Verenigde Staten gespeeld hebben niet fraai. Na de verkiezingen in 1970 kreeg ambassadeur Korry op 15 september de vrije hand van Nixon en Kissinger om al het mogelijke te doen om te verhinderen dat Allende aan de macht kwam.¹⁸ Hij kreeg alleen geen mariniers ter beschikking. Bekend is dat het ITT-concern veel gedaan heeft om Allende tegen te werken. Het schijnt bijvoorbeeld de belangrijke oppositiekraan El Mercurio financieel gesteund te hebben en de CIA één miljoen dollar aangeboden te hebben.¹⁹ De bedoeling was een economische chaos te creëren en daardoor een militaire coup uit te lokken. Andere Amerikaanse ondernemingen deden daar echter niet aan mee. Wel zijn de stakingen van de vrachtwagenchauffeurs/eigenaars in oktober 1972 en augustus 1973, die het land lamlegden, waarschijnlijk door de CIA en wellicht door buitenlandse ondernemingen gefinancierd. (De chauffeurs/eigenaars voelden zich bedreigd door de regeringsplannen ten aanzien van de nationalisatie van het vervoer en vreesden dat de invoer van onderdelen voor hun trucks door de invoerbeperkingen in gevaar zou komen.) Het was ook opvallend dat de koers van de dollar op de zwarte markt, die haast voortdurend steeg, juist in oktober 1972 en augustus 1973 dalen vertoonde. De Amerikaanse ontwikkelingshulp aan Chili werd onmiddellijk na Allendes verkiezing stopgezet (de militaire hulp ging door). Kredieten waren uit de Verenigde Staten vrijwel niet meer te krijgen en de Wereldbank heeft elke kredietaanvraag van de regering-Allende afgewezen.

Een beslissende factor in de val van Allende kan het Amerikaanse optreden echter niet zijn geweest. Het bedrag dat de CIA tussen 1969 en 1973 aan clandestiene activiteiten, gericht tegen de UP, besteedde, bedroeg volgens zijn directeur William Colby slechts acht miljoen dollar.²⁰ Daarbij komen dan nog bedragen uit andere Amerikaanse en, naar het schijnt, Braziliaanse bronnen. De binnenlandse oppositie had waarlijk geen buitenlandse steun nodig om zich steeds meer te gaan roeren. Zij werd steeds feller. De voorzichtige pogingen tot overleg tussen de regering en de linkervleugel van de PDC die in 1971 en begin 1972 (over de omvang van de staatssector) nog wel voorkwamen, zeer tegen de zin van de linkervleugel van de UP, werden later geheel onmogelijk. De oppositie in het Congres ging over tot het plegen van obstructie. Ministers werden aangeklaagd bij het hooggerechtshof (wegens het niet beschermen van de particuliere eigendom) en moesten aftreden. Belastingvoorstellen van de regering maakten geen kans en als vak-

bonden in 1973 met eisen om loonsverhogingen kwamen, spoorde de oppositie hen aan om die eisen nog eens op te voeren, dat alles met de bedoeling de chaos te vergroten. Behalve de vrachtwagenchauffeurs/eigenaars gingen ook andere beroeps groepen of *gremios* in staking. Na oktober 1972 was er voor de overheid nauwelijks nog een beleid mogelijk. De chaos werd niet alleen door de oppositie maar ook door revolutionaire links verhevigd, met name door de MIR dat wapens uit Cuba invoerde en steeds meer illegale bezettingen van land en fabrieken uitvoerde. Daar waren bepaald geen buitenlandse inspirators voor nodig. Ook iemand als C. Almeyda, minister van buitenlandse zaken en van defensie onder Allende, is van mening dat de pogingen van de Verenigde Staten om de UP-regering dwars te zitten niet als oorzaak van de val van die regering kunnen gelden, hoewel de krachten die tegen de regering werkten daardoor wel versterkt zijn.²¹ Inmiddels was de kredietstrop van de Verenigde Staten wel lastig. Allende had van Frei een buitenlandse schuld van ongeveer drie miljard dollar geërfd, waarop aan interest en aflossing in 1971 433 miljoen, in 1972 409 miljoen, in 1973 410 miljoen en in 1974 388 miljoen dollar betaald moest worden.²² Daarbij trof het ongelukkig dat de koperprijzen tuimelden, wat Chili's exportopbrengsten aantastte (zie tabel 3).

Tabel 3. Koperprijzen op de Londense metaalbeurs, 1968-1975, in U.S. \$ per 100 pounds gemiddelden.

Jaar	prijs
1968	56,24
1969	66,51
1970	64,17
1971	49,05
1972	48,47
1973	80,81
januari	50,72
april	71,95
juli	91,71
oktober	93,57
1974	93,07
1975	55,85

Bron: *International Financial Statistics*, verschillende nummers.

Er is wel gesuggereerd dat achter de prijsdaling van het koper een 'imperialistische economische boycot' zat. Dat is een fabeltje. De prijsbeweging van koper moet als het gevolg van anonieme marktkrachten gezien worden. Er waren wel meer goederen waarvan de wereldmarktprijzen in het begin van de jaren zeventig ten opzichte van bijvoorbeeld het peil van 1968 daalden: kokosolie, copra, lijnzaadolie, zilver, ureum. Begin 1973, toen Allende nog in het zadel zat, gingen de koperprijzen mee in de opwaartse beweging die algemeen voor de grondstoffenprijzen op de wereldmarkt was waar te nemen. De prijsbewegingen zijn tenslotte voor de junta van Pinochet even onplezierig geweest als

de, een mythe

voor de UP-regering, getuige de prijsval van het koper in 1975.

De regering van Chili zag zich genoodzaakt te onderhandelen over uitstel van aflossing van leningen. Dat is ook gelukt. In april 1972 werd met de Club van Parijs (de Verenigde Staten en nog tien crediteurenlanden) daartoe een overeenkomst gesloten. Chili slaagde er ook nog in om netto krediet aan te trekken uit West-Europa en Latijns-Amerika en van internationale instellingen (van de vanaf 1 januari 1971 door socialistische landen toegezegde kredieten van 291 miljoen dollar werd slechts 46,8 miljoen dollar opgenomen: de voorwaarden waren ongunstig²⁴). Ondanks de dalende exportopbrengsten kon de invoer per saldo behoorlijk op peil blijven (zie tabel 4).

Hoewel de Amerikaanse kredietstop in combinatie met de grote buitenlandse schuld en de daling van de koperprijzen lastig was, moeten we constateren dat de zware problemen waarvoor de Chileense regering stond niet waren veroorzaakt door een te geringe mogelijkheid om de invoer te bekostigen.

De Chileense weg naar het socialisme

Wanneer men noch de beschikking over een parlementaire meerderheid, noch over de gewapende macht heeft, zijn de mogelijkheden om op korte termijn radicale wijzigingen in de samenleving te bewerkstelligen vrijwel afwezig. Slechts een politiek van kleine stapjes is mogelijk, of, met enige handigheid (die Allende met zijn decennia-lange parlementaire ervaring, onder andere als voorzitter van de Senaat, zeer zeker bezat) misschien wat hink-stap sprongen.²⁴ Allende, de PC en de PR waren zich er van bewust dat een te grote voortvarendheid zoveel tegenkrachten zou oproepen dat een burgeroorlog onvermijdelijk zou zijn. Een groot deel van Allendes eigen PS was, te zamen met de MAPU, niet te houden en wilde zo snel mogelijk de machtsbasis van de bourgeoisie afbreken. Zij maakte daardoor afspraken tussen de UP en de PDC onmogelijk, ondanks de aanwezigheid van een zeer hervormingsgezinde linkervleugel in de PDC die een eind met de UP mee kon gaan, en vervreemde potentiële aanhangers, met name uit het midden- en kleinbedrijf.

De UP-regering ontketende krachten die zij mede als gevolg van interne verdeeldheid niet kon beheersen. Men kan hier denken aan de bezettingen van bedrijven en landerijen, toegelicht door de linkervleugel van de PS en ijverig gestimuleerd door de MIR, die nu Allende beweent maar niets heeft nagelaten om hem voor de voeten te lopen.

De UP had mooie doeleinden, maar geen uitgewerkte ideeën over de wijze om die te

Tabel 4. Invoer en uitvoer van goederen, 1968-1973, in U.S. \$ miljoen

	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Uitvoer	858,0	1075,4	1248,6	962,3	855,4	1230,5
w.v. koper	684,3	925,5	839,8	701,2	630,8	1025,5
invoer (c.i.f.)	742,7	907,1	941,1	980,0	933,3	1097,9

Bron: *International Financial Statistics*, jrg. 31 no. 5, 1978.

Opmerking: c.i.f. betekent cost, insurance, freight en heeft betrekking op de invoerwaarde inclusief vracht- en verzekeringskosten, i.t.t. de uitvoer, welke f.o.b. (free on board) gewaardeerd is. Andere bronnen geven andere cijfers. Het *Handbook of International Trade and Development Statistics 1979* van de UNCTAD geeft bijvoorbeeld voor 1972 en 1973 veel hogere invoerwaarden (\$ 1001,0 miljoen resp. \$ 1325,6 miljoen). Wellicht is dat een gevolg van een verschil in omrekeningsmethoden, een verschil dat gemakkelijk voorstelbaar is bij hantering van multipale wisselkoersen.

bereiken. Zij was intern verdeeld en heeft geen duidelijk beleid kunnen voeren. Van de schoon klinkende beloften in het programma ten aanzien van een efficiënte planning en coördinatie van alle overheidsorganen kwam niets terecht. In plaats daarvan ontstond er strijd tussen de verschillende partijen binnen de UP om de macht binnen de departementen. Links heeft in het algemeen grote bezwaren tegen een markteconomie en ziet meer in een planeconomie. In dit geval werd de 'anarchie van de markt' vervangen door de 'anarchie van noch plan, noch markt'.²⁵ De mislukking van het beleid van de UP-regering, voor zover van een beleid gesproken kan worden, is niet alleen te wijten aan interne verdeeldheid en een vijandige omgeving. Men kan ook wel stellen dat de UP werkelijkheidsvreemde ideeën had. Men kan aannemen dat zij er eerlijk naar streefde de macht bij het volk te brengen, te decentraliseren. Hoe dat in overeenstemming gebracht zou moeten worden met een centrale planning, die de UP ook wilde, heeft ze nooit duidelijk kunnen maken. Maar dat is een probleem dat links wel vaker weigert onder ogen te zien.²⁶ In de praktijk was er in Chili een gedecentraliseerde economische beslissingsmacht. Een gedecentraliseerde economie kan slechts goed functioneren als men zich door de markt beperkingen laat opleggen, in die zin dat aan inkomenseisen slechts voldaan kan worden voor zover de bedrijfsresultaten van de ondernemingen waar men werkt die toestaan. Die rem ontbrak in de APS en de onteigende agrarische bedrijven. Het bankwezen sprong wel bij. De resulterende inflatie kon dit keer niet geweten worden aan de kapitalistische structuur van de Chileense samenleving.

Al vóórdat de UP de regeringsmacht in handen kreeg, draaide ze zichzelf een rad voor de ogen. Zij meende, zoals zoveel critici van het zogenaamde monopoliekapitalisme, dat dit de produktie op een te laag niveau houdt. Er is al op gewezen dat de UP mogelijkheden voor grote produktiestijgingen zag, doordat niet-gebruikte produktieve

krachten zich zouden kunnen ontwikkelen. Het waren dezelfde utopische fantasieën die rond 1917 in de Sowjet-Unie leefden. In het *ABC van het Communisme* van Bucharin en Preobrazhensky vinden we soortgelijke rooskleurige voorspellingen over de 'snelle ontwikkeling van de produktieve krachten'.²⁷ De UP had kunnen weten dat het met die produktieve krachten die zo door het kapitalisme worden onderdrukt, kan tegenvallen. Zij liep met open ogen in de val, ook wat het spontane ontstaan van de 'nieuwe mens' betreft. Allende meende dat die mens, van zijn verkeerde bewustzijn ontdaan, graag vrijwillig arbeid.²⁸ Ook wat dit betreft heeft de UP verzuimd naar de ervaringen elders te kijken. Het officiële leerboek politieke economie van de communistische partij in de Sowjet-Unie beoogt weliswaar, Lenin citerend, dat 'communisticke arbeid onbetaalde arbeid tot nut van de samenleving (is), vrijwillige arbeid, die verricht wordt zonder op beloning te rekenen, uit de gewoonte voor het algemeen welzijn te werken, arbeid als behoefte van een gezond organisme'²⁹, maar het is wel zo realistisch in te zien dat voordat de paradijselijke fase van het communisme (na de fase van het socialisme) aanbreekt, 'de noodzaak van een strenge handhaving van de arbeidsdiscipline met de eisen van produktie op grote schaal verbonden (is)'.³⁰ Wie naar voren bracht dat het economische beleid van de UP-regering op irrealistische vooronderstellingen gebaseerd was, werd evenwel verweten geen sympathie voor de doelstellingen van de UP te hebben.³¹ Het is tekenend voor het toen heersende intellectuele klimaat dat de PC door studenten spottend een burgerlijke partij genoemd werd.³² In dit klimaat van het primaat van de politiek boven de economie moest de economie wel vastlopen. Dat had de UP aan zichzelf, haar aanhang en aan degenen die links van haar stonden (de MIR) te danken.

Ondanks de sympathie die men kan hebben voor het oprechte streven van de UP om de

vervolg op pagina 25

